

Лютак О.З.

Кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної психології
Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаніка

СОЦІАЛЬНО- ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ АКУЛЬТУРАЦІЇ УКРАЇНЦІВ В ІТАЛІЇ

Феномен зовнішньої міграції є одним з найхарактерніших явищ початку ХІ століття. Мільйони сучасних українців вливаються у світові міграційні потоки в пошуках економічної незалежності, нових можливостей для підприємництва, реалізації власних здібностей, політичного притулку, забезпечення кращого майбутнього своїм дітям. Більше половини трудових мігрантів з України працюють у країнах ЄС. У трійку найактивніших країн-донорів трудових мігрантів із Західної України, в основному жінок, входить Італія.

Покинувши власні сім'ї, часто з підірваним фізичним і психічним здоров'ям, мігранти потрапляють у зовсім чуже соціокультурне середовище, до якого треба пристосовуватись і в якому треба реалізовуватись. Незвичні кліматичні умови, незрозуміла мова, інші звичаї, традиції, цінності, недовіра з боку місцевого населення, соціальна незахищеність ускладнюють процес адаптації, інколи призводять до важких психологічних травм, деформації особистості зі всіма кризовими наслідками [1, с.232]. Пошук шляхів оптимальної адаптації сотень тисяч українських мігрантів до нового соціокультурного середовища, до ефективної взаємодії з корінним населенням є однією з актуальних проблем сучасної психології.

Теоретичні розробки з даної проблеми в галузі соціальної психології здійснювали Г.М.Андреева, О.Є. Блинова, В.В.Гриценко, Н.М.Лебедева, Л.Е.Орбан-Лембрик, О.Д.Солдатова Н.Стефаненко та ін. Проте, особливості соціокультурної адаптації сучасних українських мігрантів до італійського соціокультурного простору мало висвітлене у вітчизняній психологічній науці й потребує детальнішого опрацювання.

Мета повідомлення: проаналізувати основні аспекти соціально-психологічної акультурації українських мігрантів до італійського соціокультурного середовища.

Ключові слова: мігранти, адаптація, соціокультурне середовище.

Теоретичний аналіз проблеми. Ruben B. і Kealey виокремлюють три аспекти успішної культуральної адаптації [2]:

- психологічну адаптацію і здатність подолати культурний шок;
- ефективність інтеракції (здатність розвивати добрі взаємовідносини з «господарями», комунікативна компетентність);
- ефективність у вирішенні завдань і виконанні своїх цілей.

Без сумніву, для здійснення цих трьох завдань мігранту потрібні певні особистісні якості. Проте, слід пам'ятати, що соціально бажані якості суттєво відрізняються в різних культурах. Крім цього, набору певних якостей для успішної адаптації є замало, потрібні знання про прийнятну й бажану в новій культурі поведінку.

Hummer S., Gudykunst W. об'єднали особистісні якості, значущі для адаптації в новій культурі, у шість типів [3; p.79].

1. Толерантність як риса, що передбачає:

- толерантність у ставленні до інших (полягає у визнанні права інших на власну думку, позицію; у намаганні розширити власний світогляд тощо);

- толерантність до невизначеності (полягає в здатності роздумувати й приймати рішення, навіть без повного розуміння об'єктивної реальності й можливих наслідків цього рішення);

- толерантність як «категорія ширини» (у термінах когнітивних стилів) проявляється у тому, що людина з «широкою» толерантністю в категорії «їжа» може віднести до неї собачатину, хробаків, змії тощо.

2. Сила особистості, що проявляється в адекватній самооцінці, позитивній оцінці інших людей, сприйманні себе як представника однієї з багатьох культур, загалом у позитивній Я-концепції.

3. Якості, що сприяють налагодженню взаємодії з представниками іншої культури: емпатія, соціабельність (безоцінкове ставлення, рефлексія, високий комунікативний потенціал), вміння грати різні соціальні ролі (наприклад, представникам колективістських культур співпрацювати з представниками індивідуалістських).

4. Інтелект як здатність приймати нові рішення, мислити нестандартно, бачити не тільки відмінності, але й подібність культур.

5. Орієнтація на пошук засобів у новій культурі, адекватних до поставленої мети.

6. «Потенціал для добування переваг» як відкритість до нового досвіду, для зміни себе, здатність сприймати нову інформацію та давати зворотній зв'язок, мотивація до взаємодії з новою культурою.

Крім бажаних особистісних якостей для ефективно поведінки в новій культурі мігранту потрібний певний набір соціальних навичок. Brislin R.W. [2; p. 62] і Hummer S. [4; p. 277] підкреслюють значущість наступних навичок.

1. Комунікативні навички як здатність виразити позитивне ставлення, повагу до іншої людини, відповідати, не осуджуючи, керувати інтеракцією, приймати

рішення у невизначеній ситуації, бути гнучким, виражати емпатію тощо. Ці навички ефективної комунікації по-різному виражаються в різних культурах.

2. Лінгвістичні навички як добре володіння мовою тієї країни, в яку потрапляєш.

3. Навичка «використання всіх можливостей», що полягає у вмінні застосувати власні знання, професіоналізм, здібності в новій соціокультурній ситуації.

4. Навичка досягати поставленої мети навіть в умовах невизначеності й непередбачуваності.

5. Використання особистісного потенціалу як активізація тих рис і здібностей, що сприяють ефективній діяльності у новій культурі.

Порівнюючи дані різних дослідників, Т.Г.Стефаненко вивела узагальнений образ мігранта, який найефективніше може пристосуватись до вимог чужої культури. Це професійно компетентний комунікабельний індивід екстравертованого типу, що має високу самооцінку; в системі цінностей якого значне місце посідають загальнолюдські цінності; відкритий для різних поглядів; не байдужий до оточуючих; при врегулюванні конфліктів схильний до співробітництва. У той же час автор підкреслює, що немає якогось універсального набору якостей, які б підходили для життя в будь-якій культурі [5].

Входження людини в нову культуру може супроводжуватись цілим спектром особистісних змін: від легких нервових потрясінь до психозів, алкоголізму, суїцидів. Орбан-Лембрик Л. виокремлює три фази цього процесу: адаптацію, індивідуалізацію та інтеграцію [6]. На першій фазі, щоб адаптуватись, мігрант може втратити деякі індивідуальні якості. На другій фазі відбувається пошук засобів, за допомогою яких він показує свою індивідуальність, кращі особистісні риси. На фазі інтеграції мігрант «вливається» в чуже соціокультурне середовище і починає самореалізовуватись. Але якщо мігрант не подолає труднощі адаптаційного періоду, його персональні властивості не зустрінуть взаєморозуміння, він не зможе інтегруватись у нове оточення і прохідиме зворотні фази – дезадаптації, деіндивідуалізації й дезінтеграції.

Слід зазначити, що ці явища мають як позитивний, так і негативний характер. З одного боку, людина в іншому середовищі проживання може пробувати виразити індивідуальність, змінивши зовнішній вигляд, звичні стереотипи поведінки, пробує нові для себе соціальні ролі, проявляючи нові здібності в тій чи іншій сфері. З іншого боку, стресова ситуація, чужа культура, втрата контролю значущих людей, «анонімність» сприяють тому, що людина здатна поводити себе асоціально (наприклад, нищити природу, красти, хоча вдома вона цього ніколи не робила) [2; p. 143].

Входження в нове середовище супроводжується рядом неминучих труднощів, головною причиною яких є відмінності культур. Стресогенний вплив нової культури на людину психологи означають поняттям «культурний шок». З одного боку, пізнання пам'яток мистецтва, знайомство з іншими традиціями, цінностями, національною кухнею та особливостями поведінки збагачують світогляд, і людина відчуває приємне збудження, позитивні емоції. З іншого боку, нові події та обставини можуть викликати нерозуміння, несприйняття, нездатність контролювати

та прогнозувати ситуацію, відповідно, травмуючі переживання, агресію людини по відношенню до нової культури. «Людині може здаватись, що вона зійшла з розуму, або всі навколо несамовиті, тому що нова культура не може застосувати до того, хто з нею вперше стикається, свою основну функцію – створити навколо кожної людини передбачуваний світ» [7; р. 70]. Таким чином, передумовою культурного шоку є невизначеність, непередбачуваність ситуації, різкі крос-культурні відмінності, що позбавляють людину впевненості в собі, в правильності своїх рішень, в завтрашньому дні.

К. Оберг виокремив шість основних ознак культурного шоку [8].

1. Напруження, що виникає внаслідок зусиль, докладених для досягнення психологічної адаптації. 2. Відчуття втрати (друзів, статусу, батьківщини, професії, власності). 3. Відчуття самотності (пригнічення) через неприйняття новою культурою і неприйняття нової культури. 4. Злам рольової структури (рольових очікувань), цінностей; порушення самоідентифікації, почуттів. 5. Відчуття тривоги, що базується на емоціях здивування, гніву, обурення, огиди, внаслідок усвідомлення відмінностей між культурами. 6. Відчуття неповноцінності через нездатність справитися з новою ситуацією.

На думку К.Оберга, кожна культура містить багато символів соціального оточення, вербальних і невербальних засобів спілкування, які допомагають мігрантові в ситуаціях повсякденного життя, і багато з яких він навіть не усвідомлює. Коли ця незрима система вільної орієнтації в світі стає неадекватною в умовах нової культури, мігрант відчуває глибоке нервово потрясіння. Симптомами цього потрясіння, на думку К.Оберга, є нав'язливе миття рук, постійне хвилювання з приводу чистоти води, посуду, білизни, якості їжі; розсіяний погляд, відчуття безпомічності, надостаток впевненості, залежність від представників своєї національності, які проживають за кордоном вже тривалий час, приступи гніву з приводу незначних неприємностей, небажання або повна відмова від вивчення мови країни перебування, постійний страх бути обманутим, ображеним, пораненим, пограбованим, приписування великого значення незначним зусиллям і старанням [8; р. 277 – 302].

Як правило, проблема культурного шоку розглядається в контексті U – подібної кривої. Згідно даної концепції, мігранти проходять декілька стадій адаптації за принципом: добре – гірше – погано – краще – добре.

Triandis Н. вважає, що перший етап, який називається «медовим місяцем», супроводжується ейфорією, ентузіазмом, великими надіями на краще майбутнє [9].

На другому етапі настає розчарування, фрустрація, депресія, взаємне неприйняття і нерозуміння з місцевими жителями, ізоляція від них, пошук підтримки в «своїх». На третьому етапі вказані симптоми можуть досягати апогею, призводити до серйозних захворювань і відчуття повної безпомічності. Мігранти можуть пробувати повернутись назад, у звичне для себе середовище. Наступний етап характеризується повільною заміною стану пригнічення оптимізмом, виникненням стану впевненості в собі, задоволення від життя. Останній завершальний етап - це досягнення повної відповідності індивіда до вимог нового культурного середовища.

Слід зазначити, що мігранти перебувають у новому середовищі різні проміжки часу. Туристи, економічні мігранти, «гостьові» мігранти через певний проміжок часу повертаються додому. Психологи твердять, що вони можуть відчувати

«шок повернення» і проходити через стадії реадаптації: радість від зустрічі з домом, друзями змінюється негативним (виробленим під час перебування в новій культурі) ставленням до особливостей власної культури. Потім відбувається звикання і повна реадаптація. Цей процес можна змалювати за допомогою W – подібної кривої. Проте, дані криві не є універсальними, і для значної частини мігрантів проходження вищезгаданих стадій не є обов'язковим.

Узагальнення доробку багатьох психологів дає можливість виокремити основні чинники культурного шоку. Їх умовно можна поділити на внутрішні і зовнішні. До внутрішніх відносимо такі індивідуальні характеристики мігрантів, як вік, стать, освіта, риси характеру, мотивація міграції, наявність досвіду перебування в чужому культурному середовищі.

Найлегше переживають культурний шок маленькі діти, чим старша людина, тим важче їй адаптуватись до особливостей нової культури; люди похилого віку практично не здатні до адаптації та акультурації.

Стосовно статі, немає ґрунтовних даних, але вважається, що жінки з розвинених країн нарівні з чоловіками адаптуються до нової культури, важко адаптуватись жінкам, які потрапляють з традиційної культури (де вони були домогосподарками і мали обмежене коло спілкування) в таку ж саму.

Чинник освіти вважається одним з найбільш вагомих. Чим вищий рівень освіти в мігранта, тим ширший його світогляд, тим легше він сприймає культуральні відмінності. Відповідно легше адаптовуються люди освічені або ті, що ґрунтовно займались самоосвітою.

Вагомим чинником переживання культурного шоку є мотивація мігранта. Без сумніву, найсильніша мотивація в емігрантів, які вивчають мову, історію, культуру країни, в яку емігрують. Також висока мотивація в студентів, які намагаються здобути добротну освіту, тому зацікавлені в швидкій і повній адаптації до нового середовища. Найслабша мотивація до життя в чужому середовищі у біженців і вимушених переселенців, які покинули батьківщину примусово або під тиском обставин, економічних мігрантів. Допомогає призвичаїтись до нових обставин і попередній досвід перебування мігранта в іншому соціокультурному середовищі, наявність родичів, друзів за кордоном, підтримка контактів з представниками власної культури.

До зовнішніх чинників культурного шоку відносимо крос – культурні особливості, культурну дистанцію, умови країни перебування. Так відомо, що представники «великих держав» відчують труднощі в адаптації, бо особливістю їхньої ментальності є переконання, що пристосовуватись повинні не вони, а інші до них [10; p. 141].

Крім цього, вагомими критеріями адаптації є налаштованість мігрантів на тимчасове чи тривале співробітництво, дифузне чи компактне розселення, чисельне співвідношення меншини й більшості, міра включення в суспільне життя, наявність соціальної ніші для мігрантів, поширеність мігрантофобії [10].

Bochner S. виокремив чотири категорії, які на даний час є популярні для характеристики міжкультурної взаємодії мігрантів [11]: а) інтеграція – акомодация як власних культурних цінностей, так і цінностей нової культури;

б) асиміляція – відмова від власних культурних цінностей, добровільне чи

вимушене прийняття цінностей іншої культури аж до повного «розчинення» в ній; в) сегрегація – окреме існування й розвиток культурних груп; г) геноцид – намірене знищення іншої групи.

На підставі цих категорій Vochner S. запропонував чотири стратегії адаптації до нової культури: а) «посередництво», що відповідає процесу інтеграції; «посередники» синтезують особливості двох культур; б) «перехід» відповідає асиміляції; «перебіжчики» практично повністю вливаються в нову культуру; в) «маргінальний синдром» відповідає сегрегації; «маргінали» залишаються в межах двох культур, відчуваючи при цьому внутрішньоособистісні конфлікти; г) «шовінізм» частково відповідає геноциду; «шовіністи» відкидають культуру приймаючої країни.

Результати дослідження. Враховуючи вищесказане, ми розробили анкету, спрямовану на вивчення особливостей адаптації українок, трудових мігрантів, до італійського соціально-культурного середовища. Вибірка складала 102 жінки, з яких 54 були віком від 25 до 39 років, а 48 - від 40 до 60 років. Всі респонденти перебували в Італії більше двох років (з них 30% нелегально). Відповіді проранговано в порядку спадання значущості.

Основними причинами зміни місця проживання респонденти назвали: 1) необхідність вирішити власні матеріальні проблеми; 2) можливість заробити гроші для допомоги сім'ї; 3) втрату місця роботи в Україні і можливість працевлаштування за кордоном; 4) турботу про навчання й подальше працевлаштування дітей; 5) еміграцію близьких людей і небажання залишитись без звичного кола спілкування; 6) переслідування за політичні, релігійні чи інші переконання в Україні.

Після прибуття в Італію жінки зіткнулись з наступними труднощами: 1) ненормований робочий день; 2) незнання чи недостатнє володіння іноземною мовою; 3) проблеми з реєстрацією, легалізацією; акліматизацією; 4) проблеми з пошуком та отриманням житла і неможливість працювати за спеціальністю; 5) несправедлива оплата праці та труднощі в організації дозвілля й відпочинку.

У зв'язку зі змінами в житті, жінки відчували: 1) горе, сум, депресію; 2) невпевненість і невизначеність у майбутньому; 3) комплекс меншовартості і розгубленість, втрату життєвої перспективи, смислу життя; 4) втрату минулого і необхідність починати все спочатку. Поряд з негативними переживаннями частина респондентів одночасно відчувала задоволення від своїх дій і досягнень, оптимізм, бажання будувати майбутнє, успішність.

Найбільше враження на мігрантів під час першого приїзду в Італію справили: 1) рівень культури та національні риси характеру італійців («повага до людей, які працюють», «сімейні цінності», «тут все для людини», «людяність у всіх її проявах», «розуміння нашої ситуації і бажання допомогти», «співчуття чужій біді», «повага до дружини, матері», «почуття обов'язку», а також «брехливість», «жадібність», «байдужість» тощо); 2) італійська кухня; 3) краса природи, велич архітектури; музика 4) кількість українців і захищеність іноземців в Італії.

Успішній адаптації в новому середовищі сприяли такі фактори, як: 1) необхідність вижити й заробити гроші; 2) повага до італійського менталітету, лояльність, шанобливе ставлення до місцевих звичаїв, норм, традицій; 3) підтримка близьких людей.

У спілкуванні з італійцями у жінок-мігранток виникали наступні труднощі:

1) недостатне володіння мовою; 2) відсутність знань про історію, культуру, психологію та інші аспекти життя італійців; 3) сприймання італійцями як іноземця, «чужого серед своїх», зверхнє ставлення; 4) обмеження або порушення прав при працевлаштуванні.

Слід зазначити, що 75 % опитаних респондентів із задоволенням повернулись би на постійне місце проживання на Україну; 20% можливо, повернулись би пізніше і 5% не повернулись би нізащо.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у дослідженні основних стратегій адаптації українських мігрантів до італійського соціокультурного простору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лютак О.З. Теоретичний аналіз проблеми адаптації мігрантів до нового соціокультурного середовища / Оксана Зіновіївна Лютак // Збірник наукових праць: філософія, соціологія психологія. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2006.– Вип. 11.– Ч. 2. – С. 232–240.
2. Brislin R.W. Cross-cultural encounters. Fase – to - fase interaction.- New York. – 1981.
3. Brislin R.W., Cusher S. Intercultural Interactions: a Practical Guide. – CA. – 1986.
4. Hummer S. Intercultural communicative competence // Handbook of intercultural and international communication. - New York. – 1989.
5. Стефаненко Т.Г. Этнопсихология. – Российское психологическое общество, 1998. – Частина 3. – С. 93.
6. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2005. – 448с.
7. Bock P. K. Culture shock. - New York. – 1970.
8. Oberg. K. Culture shock: Adjustments to New Cultural Environments//Practical Anthropology. – 1960. – № 7. – P. 177-182.
9. Triandis H.C. Cultural and social behavior. – New York: McGraw-Hill. - 1994.
10. Психологическая помощь мигрантам: травма, смена культуры, кризис идентичности // Под ред. Г.У.Солдатовой. – М.: Смысл, 2002. – 479 с.
11. Furnham A., Bochner S. Culture shock: Psychological Reactions to Unfamiliar Environments. - London and New York. - 1986.

В статтє рассматриваются теоретические аспекты переживания украинскими мигрантами культурного шока в процессе адаптации к новой социокультурной среде, этапы акультурации, личностные характеристики мигрантов, значимые для оптимального взаимодействия в итальянской культуре.